

LOGIKA A VŠEOBECNOSŤ V TRAKTÁTE

FRANÇOIS SCHMITZ, Université de Nantes, Francúzsko

Wittgensteinov *Traktát* je dvojstranným dielom, aspoň tak sa spomína v literatúre, a to v súlade s jeho dvojitém názvom: *Logicko-filozofický traktát*. Na jednej strane v ňom nájdeme čisto logické zložky a na druhej strane istú filozofiu sprevádzajúcu a zdôvodňujúcu tieto zložky. Pokiaľ ide o prvý bod, *Traktátu* sa zvykne pripisovať striktné formulovanie *princípu pravdivostnej funkcionality* ([11], 5), systematické uvádzanie pravdivostných funkcií pomocou pravdivostných schém ([11], 4.31, 5.101) a nakoniec charakterizovanie výrokov logiky ako *tautológií* ([11], 6.1). Pre súčasného čitateľa, ktorý má minimálne historické vedomosti, prvé dva z týchto výdobytkov logiky veľa nepridávajú k tomu, čo nájdeme už u Fregeho (a dokonca u stoikov, pokiaľ ide o prvý bod; porovnaj napr. s D. Laertským, 73 sq.), a tretí nadobúda svoj zmysel a význam len vzhľadom na filozofiu logiky, ktorú Wittgenstein rozpracoval v tomto diele. Ešte čudnejšie môže tomuto čitateľovi pripadať to, aký malý priestor je v *Traktáte* venovaný rozboru toho, čo je predsa jednou z najpozoruhodnejších Fregeho a Russellových inovácií, totiž teórii kvantifikátorov. Tomuto aspektu novej logiky venuje *Traktát* len osem výrokov – 5.522-5.5262 (v porovnaní s "teóriou" pravdivostných funkcií, ktorá začína v bode 4.27 a pokračuje až po bod 6.13). Pri čítaní *Traktátu* možno mať pocit, že medzi témami wittgensteinovského logického atomizmu a jeho dôsledkom, teóriou zobrazenia a teóriou výrokov ako pravdivostných funkcií elementárnych výrokov, je hlboká zhoda. A opačne, existencia úplne všeobecných výrokov môže byť, zdá sa, problematická, akonáhle sa práve s ohľadom na teóriu zobrazenia privileguje elementárny výrok. Je isté, že táto nerovnováha v rozbere týchto dvoch častí súčasnej elementárnej logiky (výrokovej logiky, teórie kvantifikátorov) bezpochyby nastoľuje vážne problémy: nie je to teória kvantifikátorov, ktorá najpresnejšie zodpovedá tomu, čo očakávame od logiky ako "vedy" o formálne platných úsudkoch, ak vôbec, ako vyhlasuje Russell, "jednou z charakteristík logických výrokov je, že sa nezmieňujú o ničom" ([3], 343)? Ba čo viac: nespočívajú filozofická hodnota, ktorú niekto ako Russell pripisoval inováciám, ktoré zaviedol v logike, hlavne v tom, že staré členenie vety na "subjekt a predikát" nahradil členením vety na "funkciu a argument(y)" a že zaviedol kvantifikátory, ktoré sú s ňou späté?

V nasledujúcich riadkoch by sme chceli osvetliť niektoré z motívov, ktoré viedli Wittgensteina týmto smerom a ktoré podľa nás do značnej miery vyplynuli z jeho vôle priniesť riešenie ťažkej otázky vzťahu medzi "všeobecnosťou" a "logickou formou" tak, ako bola postavená a diskutovaná medzi Wittgensteinom a Russellom v rokoch 1912-1913.

Otázka "logickej formy" u Russella. Zdá sa, že Russell začal raziť myšlienku logickej formy v čase, keď pripravoval prácu vydanú v *Collected Papers* pod názvom *Theory of Knowledge*. J. a M. Hintikkovci v práci *Investigating Wittgenstein* zhrnújú novú pozíciu, na ktorú prešiel Russell v uvedenom rukopise, takto: "Russell používal predtým myšlienku 'oboznámenosti', aby vysvetlil pôvod najjednoduchších zložiek výroku. V *Theory of Knowledge* Russell oživuje rovnakú myšlienku, aby referoval o logike a o logickej forme, osobitne o logických formách zložených výrokov. Napríklad podľa jeho staršej koncepcie na to, aby sme pochopili

jednoduchý relačný výrok, ako je 'aRb', musíme byť 'oboznámení' s referentmi výrazov 'a', 'R' a 'b'. Russell nakoniec pochopil, že to nestačí; napríklad na odlišenie 'aRb' od 'bRa' treba čosi viac. Tento prídavný prvok stotožnil s *logickou formou* výroku, s ktorou musíme byť takisto 'oboznámení', aby sme pochopili výrok" ([1], 52). Zdá sa však, že Russellovi sa zrejme nepodarilo utvoriť si celkom jasnú predstavu o statuse logickej formy a predovšetkým ani o spôsobe, akým ju zvykneme chápať. To, že Wittgensteinove námietky ohľadne tejto otázky boli príčinou Russellovho váhania a opustenia *Theory of Knowledge*, ako to tvrdia vo svojej práci J. a M. Hintikkovci, je pravdepodobné, ak si uvedomíme, aký význam prikladá *Traktát* tomuto pojmu logickej formy, i to, že predkladá jej celkom odlišné chápanie. Russell v diele *Our Knowledge of the External World* z roku 1914 po rozlíšení zložiek výroku, formy uvedeného výroku podľa variačného postupu, ktorý Wittgenstein vykladá v *Traktáte* v bode 3.315, nedefinuje formu ako zložku výroku, ale ako "spôsob, akým sa zložky zvyknú spolu spájať" ([2], 52). Tak napríklad vo výrokoch "Russell je veľký filozof", "Stôl je červený", "V. Havel je dramatik" rovnaká forma, ktorú naznačuje "je", spája odlišné zložky každého z týchto výrokov; úplné pochopenie týchto výrokov teda predpokladá, aby sme okrem poznania ich zložiek mali aj *poznatok* o tejto forme ([2], 53). Môže sa naozaj stať buď to, že pochopíme jednotlivé slová vety bez toho, že by sme pochopili celú vetu, alebo to, že pochopíme jej formu bez toho, že by sme pochopili všetky slová, ktoré ju tvoria. To, že logickú formu možno *poznať*, treba teda podľa Russella pripustiť nielen vzhľadom na predchádzajúcu poznámku, ale dozaista a zo zásadnejších dôvodov i preto, že takýto pojem umožňuje definovať to, čo je predmetom logiky: vydeľovanie logickej formy z viet a ich skúmanie; takto pochopíme, že možno vytvoriť teóriu relácií. Aby to však bolo možné, treba dať forme istú konzistenciu, ktorá jej zrejme takmer chýba: keď operácia "tvorby premenných" vedie k odhaleniu formy, napríklad xRy , zdá sa, že viac niet nijakej zložky, čo znamená, že "výroky logiky sú bez zložiek" ([3], 399). Takýto záver teda prevracia predchádzajúce tvrdenia a chápeme, že Russell sa s ním nezmieruje: navrhuje teda, že ak forma pravdepodobne nie je zložkou výroku, ktorého je formou, môže byť zložkou výroku logiky, nakoľko výroky logiky možno chápať ako týkajúce sa foriem ([3], 400). Mohli by sme to objasniť na nasledujúcom príklade: vo výroku "V. Havel miluje Slovensko" je skutočne prítomná forma xRy , ale nie ako zložka; inak by bolo potrebné pripustiť nový vzťah medzi formou a ostatnými zložkami výroku, čo vedie k regresu ad infinitum. Naproti tomu vo formule typu $(x)(y)(xRy \& yRz) \Rightarrow xRz$ možno pripustiť, že hovoríme niečo o xRy , totiž, že je formou tranzitívnych relácií, a v tom momente sa xRy skutočne stáva zložkou formuly. Problém, s ktorým sa stretáva Russell, môžeme teda sformulovať v podobe dilemy: buď forma nie je ničím iným ako spôsobom spájania zložiek a nemá nijakú substanciálnosť, čo znemožňuje, aby sa stala objektom akejkoľvek teoretizácie (a teda logika nemá viac objekt), alebo má minimálnu substanciálnosť, ale potom sa dostávame do regresu ad infinitum. Pri čítaní *Filozofie logického atomizmu* [3] je jasné, že Russell sa v tejto otázke cítil nesvoj a že nedospel k celkom jednoznačnej pozícii ([3], najmä 400).

Aby sme pochopili tento problém, je iste vhodné vrátiť sa dozadu a pochopiť všeobecného ducha, v ktorom sa niesla russellovská reflexia. Vzhľadom na to, čo nás tu zaujíma, stačí pripomenúť, že Russell rozlišoval štyri typy výrokov: atomárne výroky, molekulárne výroky, všeobecné výroky a úplne všeobecné výroky (vylučujúce výroky typu "verím/želám si, aby..."). Atomárnym výrokom zodpovedajú atomárne fakty ("toto je biele"), molekulárnym výrokom zodpovedajú viaceré atomárne fakty (a nie molekulárny fakt, okrem prípadu "negatívnych faktov", ale Russellova pozícia sa v tejto otázke menila; molekulárne výroky majú formu $p \& q$, kde $\&$ zastupuje "a", "alebo", "implikuje" atď.), všeobecným výrokom zodpovedajú všeobecné fakty ("všetci ľudia sú smrteľní") a úplne všeobecným výrokom zodpovedajú celkom všeobecné fakty, logické alebo matematické $((x) P(x) \Rightarrow (\exists x) P(x))$. Dosť jasne sa ukazuje, že tieto štyri typy výrokov sú v Russellovom myslení usporiadané podľa dvoch osí:

úplne všeobecný výrok
všeobecný výrok
atomárny výrok – molekulárny výrok.

Vertikálna os nás tu zaujíma najviac, pretože jasne ukazuje, z akého hľadiska pristupuje Russell k otázke formy výrokov (a faktov). Russellovým hlavným záujmom je vlastne presvedčiť sa, že je možné, ba dokonca nevyhnutné na rozdiel od neoprávneného zjednodušujúceho empirizmu pripustiť, že nie všetky naše *poznatky* sa redukujú na poznanie atomárnych faktov, a že teda máme poznatky, ktoré sú nezávislé od empirických údajov, totiž všeobecné poznatky. Vidíme teda, ako je možné zdôvodniť existenciu logického "poznania": takéto poznanie je typom "úplne" všeobecného poznania v tom istom zmysle, v akom budeme môcť konštatovať, že existuje všeobecné poznanie. Ak je teda možné predložiť solídny argument (pozri nižšie) v prospech existencie všeobecného poznania, rovnaký argument bude možné celkom prirodzene použiť aj vo vzťahu k "úplne" všeobecnému poznaniu. Inými slovami, podstatou russellovskej myšlienkového línie je zrejme toto: argumentovať v prospech existencie všeobecného poznania a potom rozšíriť pôsobnosť tejto argumentácie na existenciu úplne všeobecného poznania; ale na uskutočnenie tohto zámeru je potrebné prijať predpoklad, že rozdiel medzi všeobecným poznaním a úplne všeobecným poznaním je rozdielom len v stupni, a nie v povahe: úplne všeobecné poznanie, s ktorým sa stretávame v logike, je len *všeobecnejšie*, ako je napríklad naše poznanie o tom, že ľudia sú smrteľní (aj keď Russell bol ochotný uznať, že existencia úplne všeobecných poznatkov je koniec koncov istejšia než existencia všeobecného poznania typu "všetci ľudia sú smrteľní" (pozri [2], 66)).

Mohli by sme teda skúsiť znázorniť túto vertikálnu os týmito príkladmi: "Tamten miluje tamtú" / "Muži milujú ženy" / xRy . Ale to nejde. Zdá sa nám totiž, že napriek zdanlivej kontinuite procesu smerujúceho od atomárnych výrokov k úplne všeobecným výrokom sú tu dva konkurenčné procesy, ktoré nie sú navzájom v kontinuite a z ktorých jeden ide od atomárnych výrokov k všeobecným výrokom a druhý od tých istých atomárnych výrokov k úplne všeobecným výrokom. Prechod od atomárneho k všeobecnému nie je ani tak zovšeobecnením (prípadne induktívneho typu), ako skôr skokom, nevyhnutným vzhľadom na argument, ktorý Russell neustále opakuje. Podľa tohto argumentu, aby sme od výrokov "Sokrates je smrteľný", "Dubček je smrteľný", "Mitterand je smrteľný" atď. prešli k výroku "Každý človek je smrteľný", musíme nevyhnutne dodať výrok "Na svete nie sú iní ľudia ako tí, ktorých mená figurujú v predchádzajúcich výrokoch" (pozri napr. [6], 92-93; [2], 65; [3], 396-397). V tomto zmysle výrok "Každý človek je smrteľný" predstavuje vyjadrenie nového faktu o svete, a je teda vhodné zarátať ho medzi fakty, keďže je to všeobecný fakt. Iné je to, keď skúmame úplne zovšeobecnené výroky: dostaneme ich postupom obsiahnutým v 3.315 *Traktátu* zo samotných atomárnych výrokov, a to tak, že z atomárneho výroku postupne "vysťahujeme" jeho zložky: máme tak postupnosť "V. Havel riadi Československo" / "V. Havel riadi y" / "V. Havel Ry" / xRy . Takáto operácia ozrejmuje fakt, že výrok "V. Havel riadi Československo" má rovnakú logickú formu ako výroky "Platón riadi Akadémiu", "Sokrates miluje Platóna", "V. Havel miluje Československo" atď.

Vidíme, že tieto dva procesy nevedú k rovnakému výsledku: mohli by sme to vyjadriť tak, že v prvom prípade máme do činenia s formulou obsahujúcou len viazané premenné, v druhom prípade s formulou obsahujúcou len voľné premenné; alebo, ak chceme, v prvom prípade je to všeobecnosť získaná kvantifikáciou, zatiaľ čo v druhom prípade sa táto všeobecnosť vyjadruje pomocou russellovskej idey "výrokovej funkcie". Celá ťažkosť vyplýva z toho, že v logike máme do činenia s formulami, v ktorých sa tieto dva aspekty spájajú; ak napríklad skúmame nasledujúcu logickú "pravdu"

$(x)(y)(xRy \rightarrow \neg yRx) \rightarrow (x)\neg xRx$,
môžeme ju parafrázovať takto: "Ak to, že nejaká vec je vo vzťahu s inou vecou, implikuje, že táto iná vec nie je v tomto vzťahu s prvou vecou, tak žiadna vec nie je v tomto vzťahu sama

so sebou"; alebo takto: "Ak vzťah je asymetrický, potom je nereflexívny". Druhá parafráza sa dá iste ľahšie pochopiť, ale predstavuje variant formuly, ktorý dovoľuje myslieť si, že sa týka istého typu vzťahov, totiž asymetrických vzťahov, o ktorých hovorí, že sú nevyhnutne nereflexívne; v tomto zmysle formuluje všeobecnú vlastnosť asymetrických vzťahov, ako keby mali ten typ reálnosti, ktorá je realnosťou elektrónov alebo cicavcov. Vidíme tu teda, ako sa naša formula zrejme dotýka nejakej logickej formy, aby vyjadrila určitú jej vlastnosť; odtiaľ Russellova pripomienka, že "logické výroky možno interpretovať ako výroky týkajúce sa foriem" ([3], 400). Naproti tomu prvá parafráza len "de-materializuje" výrok typu: "Keďže Peter je otcom Pavla, Pavol nemôže byť otcom Petra, a teda Peter nemôže byť svojím vlastným otcom", ale takto kvantifikátory nemajú viac reálny dôvod na svoju existenciu. Zdá sa teda, že sme dohnaní k alternatíve: buď chceme zachovať špecifickosť "logickej formy" v porovnaní so všeobecnými pojmami alebo vzťahmi (ako "človek", "byť otcom" atď.) a potom sme nútení podceňiť úlohu kvantifikátorov, alebo považujeme vedu o "logických formách" za možnú a sme nútení pririeknuť im "substanciálnosť", ktorá mení ich status.

Ak už Russell tieto dva aspekty nezmiešaval, tak ich aspoň spájal; príčinou je určite jeho "epistemologické" hľadisko, ktoré ho núti klásť si otázku, aký druh *poznania* je vo všeobecnosti možný, a osobitne, akú povahu má logické a matematické *poznanie* (viď "karteziánsku" otázku, ktorou začína jeho práca *The Problems of Philosophy*: "Existuje vo svete také isté poznanie, ktoré nemôže spochybniť nijaký rozumný človek?"). Môžeme naozaj súhlasiť s tým, že z "epistemologického" hľadiska možno vyčleniť dve otázky: otázku týkajúcu sa vyvodenia príslušných "logických foriem" na základe analýzy jazyka a otázku ontologického statusu týchto "foriem". Zdá sa, že Russellov myšlienkový vývoj svedčí o tom, že najprv našiel v analýze jazyka to, čím by zdôvodnil svoj ontologický postoj v prospech reality vzťahov, a potom bol vedený (bezpochyby čiastočne pod Wittgensteinovým vplyvom) k tomu, aby pririekol logickým "konštantám" oveľa "lingvistickejší" status (pozri úvod z roku 1937 k 2. vydaniu *Základov: "Takto sa logika stáva oveľa lingvistickejšou, než som si to myslel v dobe, keď som písal Základy"* ([4], XI). Otázka statusu logickej formy sa môže stať rozhodujúcou len z hľadiska teórie jazyka, ale Russell istotne nešiel po tejto ceste až do konca; bránila mu v tom snaha urobiť z logiky a matematiky vedu, ktorá by nás zásobovala poznatkami. Vidíme, že všetko súvisí s tvrdením, ktoré sme uviedli vyššie; podľa neho existuje *poznanie* formy výroku, ktoré, akonáhle je výrok pochopený, sa pripája k poznaniu jeho zložiek. Takéto tvrdenie môže len znejasniť to, akú špecifickú úlohu zohráva forma pri určovaní zmyslu výroku.

Logická forma a všeobecnosť v *Traktáte*. Musíme teda uznať, že otázka *logickej formy* vedie k dileme: buď je logika vedou, a to vedou o celkom zovšeobecnených výrokoch, alebo to vôbec nie je pravda. V prvom prípade skresľujeme logickú formu, v druhom prípade sa zriekame myšlienky, že logika je veda. Wittgenstein sa jasne rozhodol pre druhé riešenie: "Existuje veda o celkom zovšeobecnených výrokoch? Zdá sa to vysoko nepravdepodobné" – píše vo svojich *Denníkoch* dňa 14. októbra 1914. Wittgenstein dospieva k tomuto záveru práve preto, že si myslí, že môže dokázať tesné spojenie medzi logickou formou a *zmyslom* výroku. Je totiž zrejmé, že ak Russella spočiatku zamestnáva problém poznania, Wittgenstein je zaujatý problémom významu. Preto mu menej záleží na charakterizovaní toho, čo by to mohlo byť za poznanie ležiace na úrovni úplnej všeobecnosti (čo je úroveň logiky a matematiky), ako na presnom vymedzení "miesta" logického v jazyku, pokiaľ naše diskurzy pretendujúce na pravdu musia vôbec a priori vyjadrovať túto možnosť pravdy. V tom je Wittgenstein viac fregeovský ako russellovský.

Jedným z prvých výdobytkov *Traktátu* je definícia výroku. Robí to tak, že berie úplne vážne myšlienku, podľa ktorej je výrok lingvistickou konštrukciou, ktorá môže byť pravdivá alebo nepravdivá (Fregeho i Russellova téza, naznačujúca ruptúru so "starou" logikou,

pretože pojem súdu nahrádza pojmom tvrdenia), ako aj myšlienku (tentoraz špecificky russellovskú), že výrok robí pravdivým *fakt*. V týchto dvoch bodoch rozvíja Wittgenstein stanovisko, ktoré spresňuje a systematizuje to, čo vykladá Russell vo *Filozofii logického atomizmu* ([3], 356-357), keď definuje výrok ako fakt, ktorý je obrazom faktu. Podľa Russella samého jedným z bodov, na ktorý Wittgenstein upriamil jeho pozornosť, bolo to, že fakt nemožno *pomenovať* ([3], 346). Význam tejto poznámky spočíva v tom, že umožňuje striktné definovať *zmysel* výroku ako to, čo "predstavuje" (darstellt) výrok-obraz, inými slovami to, čo umožňuje porovnať výrok s realitou. Wittgenstein zároveň definuje, že rozumieť výroku je to isté ako poznať to, čo sa má tak a tak, ak je výrok pravdivý ([11], 4.024). Z toho celkom prirodzene vyplýva objasnenie statusu *logickej formy* výroku, ktoré je odvodené z poznámky, podľa ktorej aby fakt (-obraz) mohol zobrazovať iný fakt, musia mať tieto dva fakty niečo spoločné (pozri [8], zápis zo 4. septembra a 20. októbra 1914; [11], 2.161).

Z týchto predbežných definícií vyplývajú tieto dôsledky:

- výrok ukazuje svoj zmysel a hovorí, že veci sa majú tak, ako ukazuje, že sa majú;
- výrok má zmysel nezávisle od faktov;
- skôr, než porovnáme výrok s realitou, musíme byť schopní rozumieť mu;
- vďaka výroku je možné oznámiť nový zmysel.

Zdanlivá jednoduchosť obrazového chápania výroku však nesmie dať zabudnúť, že obsahuje isté množstvo prídavných rekvizít, bez ktorých by nemala cenu, ale ktoré diktujú obmedzenia, čo sa osobitne týka chápania všeobecnosti. V pravom zmysle slova má obrazové chápanie cenu najmä a predovšetkým (ale nielen) pre elementárne výroky (v Russellovom zmysle atomárne) v ich vzťahu so stavmi vecí. V skutočnosti predpokladá, že vo výroku-obraze rozpoznáme dva odlišné aspekty: danosť zastupujúcich prvkov v obraze, ktoré v ňom nahrádzajú to, čo zastupujú (vertreten; pozri [11], 4.0312), a na druhej strane *určité* usporiadanie týchto zastupujúcich prvkov ([11], 2.14). Na jednej strane musí obraz v sebe obsahovať substitúty vecí tvoriacich stav vecí, ale zároveň musí tieto substitúty usporiadať tak, ako sú usporiadané v realite; táto posledná rekvizita však nestačí, lebo ak výrok musí mať možnosť byť nepravdivý, treba pripustiť, že usporiadanie zastupujúcich prvkov v obraze nemusí byť usporiadaním vecí v realite: to vedie k myšlienke, že skôr, než je toto usporiadanie skutočným usporiadaním vecí v realite, je ich *možným* usporiadaním. Musíme teda rozlišovať medzi "štruktúrou" obrazu, inými slovami, medzi skutočne sa v ňom vyskytujúcim usporiadaním zastupujúcich prvkov a "formou zobrazenia", ktorá je len *možnosťou* tejto štruktúry ([11], 2.15) a ktorú má obraz spoločnú s realitou ([11], 2.17). Takto vidíme, ako sa vyjasňuje myšlienka "logickej formy": je formou, ktorú musí mať *každý* obraz s realitou spoločnú, aby *mohol* zastupovať (abbilden) realitu; tento prvý záver diktuje nevyhnutnosť pochopiť, že výrok má zmysel *skôr*, než je pravdivý alebo nepravdivý. Je to však jediný dôsledok? Nie.

Predpokladajme, že zastupujúcim prvkom obrazu v realite nič nezodpovedá, alebo, ak chceme, že *menám* (zastupujúcim prvkom výrokového obrazu) nezodpovedá nijaká vec; z toho by vyplývalo, že by sa výrok-obraz nemohol porovnať s realitou, a teda by nemal *zmysel*; podľa toho by *zmysel* výroku-obrazu závisel od existencie pomenovaných vecí (alebo objektov); inými slovami, od *pravdivosti* výroku (typu: "V súčasnosti existuje francúzsky kráľ.") by závisel *zmysel* iného výroku (typu: "Súčasný francúzsky kráľ je plešatý."). To priamo protirečí téze, podľa ktorej výrok má *zmysel* nezávisle a pred každým skutkovým stavom. Ak teda chceme zužitkovať porovnanie výroku s obrazom, musíme pripustiť, že toto porovnanie má cenu, len ak predpokladáme *existenciu* bezprostredne pomenovateľných "jednoduchých objektov" (pozri [11], 2.0211) a vo vnútri našich jazykov nepozorovateľne prítomnú existenciu elementárnych výrokov utvorených z mien, ktoré sú priamymi zástupcami jednoduchých objektov. Tu vidíme, prečo obrazové chápanie zachádza do "atomistickej ontológie", bez

ktorej nie je možné ubezpečiť sa, že výrok má zmysel, aj keď absentuje stav vecí, ktorý zobrazuje. Je však zjavné, že vety jazykov, ktoré používame, nie sú elementárnymi výrokmí: musíme teda postulovať, že je možná iba jedna jediná analýza týchto výrokov (pozri [11], 3.25 a 4.221 a taktiež explicitný výklad tejto argumentácie v [9], I. § 39).

Aký vzťah je medzi týmito dvoma rekvizitami obrazového chápania – medzi zhodou (logikej) formy prítomnej práve tak vo výroku-obraze, ako aj v tom, čo zobrazuje (abbildet), a existenciou jednoduchých objektov, ktoré tvoria stálu substanciu sveta a ktoré sú priamo pomenované (pozri [11], 2.027)? Inými slovami, aký je vzťah medzi "formou zobrazenia" a "vzťahom zobrazenia" ("die abbildende Beziehung; pozri [11], 2.151 a 2.1514)? Treba pripustiť, ako to zrejme robí Russell, že tu ide o dva radikálne odlišné a navzájom nezávislé póly (pozri [2], 63)? Ak by to bolo tak, atomárne fakty a elementárne výroky by boli logicky amorfné a naopak, "logické formy" by boli nezávislé od atomárnych faktov, a teda výroku-obrazu by chýbala buď jedna, alebo druhá z podmienok jeho "obrazovosti". Musíme teda napokon pripustiť, že "logická forma" je prítomná v existujúcich objektoch; tieto, hovorí Wittgenstein, tvoria stálu formu sveta (pozri [11], 2.023); ako substancie sveta sú zároveň formou a obsahom ([11], 2.025).

Zostáva ešte pochopiť, čo môže značiť táto prítomnosť formy v jednoduchých objektoch. Súhrn možností vyskytovať sa (vorkommen) v stavoch objektu tvorí formu objektu (pozri [11], 2.0141) a to ukazuje to, čo Wittgenstein nazýva vnútornými vlastnosťami objektu. V tomto zmysle je objekt v porovnaní so stavmi vecí, v ktorých sa môže vyskytnúť, v rovnakom postavení, ako je meno v porovnaní so súborom viet, v ktorých sa môže signifikatívne objaviť: to nám poskytuje kľúč k pochopeniu nožnej zhody medzi russellovskou operáciou včlenenia formy výroku (pozri tiež [10], 3.315) a myšlienkou, že objekty majú formu: keď z výroku "vysťahujeme" jeho zložky, objašňujeme, do akých typov kombinácií môžu vsťúpiť konštitutívne mená, rovnako ako musíme predpokladať, že objekty sú také, že sa môžu kombinovať s inými objektmi, aby vytvorili stavy vecí, len určitým spôsobom. Inými slovami, forma výroku, tak ako ju odhaľuje postup 3.315 (pozri [10]), nie je ničím iným ako objašením možností výskytu mena na určitom mieste v určitých výrokových kontextoch, takže týmto je odhalená možnosť výskytu "na začiatku" pomenovaného objektu v určitých stavoch vecí. Taktó je "forma výroku" úplne závislá od formy objektov, ktoré vstupovali do stavu vecí zobrazeného (abbilden) na počiatku prostredníctvom elementárneho výroku, na základe ktorého bola realizovaná operácia 3.315. Tak vidíme, ako je možné spojiť požiadavku vzťahu zobrazenia s (jednoduchými) objektmi a prítomnosť spoločnej formy s výrokom a s tým, čo zobrazuje (abbilden): objekty sú dané len so súborom ich možností výskytu v stavoch vecí, čo umožňuje každému elementárnemu výroku, v ktorom sa objavujú mená objektov, nielen byť vo "vzťahu zobrazenia" s objektmi, ale takisto aj obsahovať "formu zobrazenia", ktorú má spoločnú s príslušným stavom vecí.

Takáto koncepcia sa, samozrejme, veľmi ťažko exemplifikuje, lebo postulát jednoduchého mena a jednoduchého objektu je len ideálnou požiadavkou, ktorá vôbec neumožňuje ukázať ani jednoduchý objekt, ani elementárny výrok zložený len z jednoduchých mien (pozri [11], 4.2211). Naproti tomu možno postrehnúť, aké sú jej dôsledky. Tie najnezvyčajnejšie sú známe: že logickú formu možno len ukázať, a nie o nej hovoriť, že zmysel výroku možno tiež len ukázať vo výroku atď. Pokiaľ ide o predmet nášho záujmu, jeden dôsledok je pozoruhodný: všeobecnosť, ktorá sa vyjadruje prostredníctvom kvantifikátorov, nemá nijakú logickú "realnosť". A to je to, čo musíme ukázať.

Predchádzajúce poznámky vedú k lepšiemu pochopeniu koncepcie premennej, ktorú rozvíja *Traktát* a ktorá zaujíma centrálné miesto v koncepcii všeobecnosti: Wittgenstein jasne stavia proti Russellovi (pozri vyššie) všeobecnosť logických výrokov a všeobecnosť, ktorú nazýva "akcidentálnou". Objavíme ju vo výroku typu: "Všetci Slováci sú zástancami samostatnosti" (pozri [11], 6.111, 6.1231; [10], 6.1232). Ako dospieva k tomuto nesúhlasu s Russellom

a aký zmysel mu možno dať? Všeobecnou tézou, ktorá sa vinie celým *Traktátom* a ktorej sa Wittgenstein nikdy nezriekne, je, že ozajstná všeobecnosť je tá, ktorú nesú premenné, a nie tá, o ktorej si myslíme, že ju možno vyjadriť pomocou kvantifikátorov. Čo znamená, že ozajstná všeobecnosť (tá, čo sa týka logiky a matematiky) sa objavuje len v momente, keď je vyjasnená logická forma, pretože logická forma, ako sme videli, sa vyvodzuje pomocou dosadzovania premenných za konštanty výroku. Je teda dôležité pochopiť, že formula obsahujúca premennú *sa netýka* toho, čo zväčša označuje premenná, typ všeobecnosti je upresnený pripojením kvantifikátora. Napríklad ak povieme: "Česi sú smrteľní" a toto prepíšeme do bežnej formy, dostaneme: x nie je Čech, alebo x je smrteľný; ak sa toho budeme pridŕžať, môžeme pochopiť, že nemožnosť byť nesmrteľný platí pre akékoľvek individuum, o ktorom hovoríme ako o českom: predpokladá sa tu, že premenná nejasne označuje súbor individuí; ak z našej formuly utvoríme univerzálny záver, tak upresníme, že tento záver sa týka všetkých Čechov, o ktorých tvrdíme, že nijaký z nich nemôže byť nesmrteľný. Vo veľmi všeobecnom zmysle sme náchylní vidieť v premennej len spôsob evokovania realít "vo všeobecnosti", o ktorých hovoríme to alebo ono; inými slovami, premenná je neurčité meno. Tým sa dostávame k myšlienke, podľa ktorej keď sú tu už len premenné, formula, ak je pravdivá, "platí pre každú vec", rovnako, ako sa v našom príklade týka všetkých Čechov.

Z toho, čo sme už povedali, vyplýva, že v *Traktáte* musí byť premenná chápaná celkom iným spôsobom: "...každá premenná predstavuje konštantnú formu, ktorú majú všetky jej hodnoty a ktorú možno ponímať ako formálnu vlastnosť týchto hodnôt" ([11], 4.1271). Ak skúmame kanonickú (russellovskú) formu xRy (získanú z výroku "V. Havel riadi Československo"), núti nás to nechápať premennú R ako nejasné meno ľubovoľného binárneho vzťahu, ale ako meno predstavujúce "formálnu vlastnosť", ktorú má: "riadiť", "milovať", "ľahať", "hobľovať" atď., rovnako, ako x netreba chápať ako nejasné meno objektov, ale ako meno predstavujúce "formálnu" vlastnosť, ktorú má: "to" pero, ktoré je na mojom stole, "ten" balíček cigariet, atď. (ak pripustíme, že "riadiť", "milovať", "pero" ... sú jednoduché). Z toho vyplýva, že premenné vo všeobecnosti predstavujú "formálne pojmy", ktoré sú len "formálnymi vlastnosťami" "jednoduchých objektov", ktoré je potrebné postulovať. Toto má však zmysel, len ak sme schopní určiť, aké hodnoty nadobúdajú premenné: formálny pojem možno zaviesť len tak, že sú dané "objekty, ktoré poďeň spadajú" (pozri [11], 4.12721), inými slovami "premenná je určením svojich hodnôt" ([10], 3.317).

Dostávame sa tu k jednému z najdôležitejších bodov: premenná zachytáva to, čo majú jej hodnoty spoločné – svoju formu, nakoľko sú schopné kombinovať sa s ostatnými "jednoduchými". Keď sa takto dostávame na koniec procesu dosadzovania premenných za konštanty vo výroku, v značení a iba na syntaktickej úrovni ukazujeme, ako je to s kombinačnými možnosťami "jednoduchých" – hodnôt a premenných: určenie hodnôt je preto koniec koncov záležitosťou znakov nezávisle od ich významu (Bedeutung; pozri [11], 3.33); lebo keď je pomocou "logicko-gramatickej" analýzy (ktorú možno uskutočniť, len keď budeme dodržiavať významové a konvenčné používanie lingvistických znakov, pozri [11], 3.326) už raz stanovené, ako znaky označujú (inými slovami, symbolizujú), postup 3.315 v [10] vedie k objasneniu typov kombinácií, ktoré sú pre hodnoty premenných (a priori) možné. Na tejto "formálnej" úrovni intervenujú iba "kombinačné" úvahy: ak napríklad prijmeme (čo nie je Wittgensteinov prípad!) fregeovskú "logicko-gramatickú" analýzu "je" vo vetách typu "Venuša je večernica", "Henri Beyle je Stendhal", "4 je 2 krát 2" atď., dôjdeme k inej logickej forme, ako keď "dodržiame" významové používanie viet "Sokrates je pseudofilozof", "Stalin je veľký štátnik" atď.; a tak, keď už raz znaky "je" uznáme ako symboly, môžeme objasniť odlišné logické formy tak, keď z týchto viet vyčleníme na jednej strane formu xRy a na druhej strane formu Px . Tak sa teda pre prvé "je" ukazuje už len *možnosť* navzájom spojiť dva (fregeovské) "objekty", zatiaľ čo v druhom prípade "je" celkom jednoducho zmizlo. Logický "prototyp" v sebe

sústredzuje len bezpodmienečnú možnosť, ktorá ukazuje, ako sa kombinujú hodnoty premenných, čo majú spoločné a ktorá sa prejavuje nemožnosťou napríklad napísať niečo ako $R R y$ bez toho, že by sa ihneď ukázalo, že tieto dve R nie sú rovnakým symbolom (čo umožňuje Wittgensteinovi tvrdiť, že "teória typov" je zbytočná; pozri [10], 3.333): skutočne, sama forma zápisu je taká, že prvé R má formu $P(Q(x))$, zatiaľ čo druhé R má formu $x R y$. Vidíme teda, že možnosti konkretizácie premenných nie sú rovnaké, a teda možno povedať, že určenie hodnôt má do činenia len so znakmi, a nie s tým, čo označujú.

Všetko teda vyplýva z počiatočnej myšlienky, že premenná nezastupuje nejednoznačným spôsobom "súbor" objektov, ale že svojím včlenením do zloženého znaku ukazuje kombinačné možnosti jednoduchých objektov v stavoch vecí, možnosti, ktoré sú formou objektov a ktoré vnútri výrokového obrazu (musíme to povedať spôsobom, ktorý nie je v bežnom jazyku dosť jasný) dávajú tomuto obrazu *možnosť* znázorniť stav vecí.

Ak je teda "logika" možná, jej úlohou bude ukázať logické formy. To je však možné realizovať len a priori na základe samého štatútu logickej formy, takže *vopred* a *nezávisle od akéhokoľvek skutkového stavu* možno predstaviť to, čo majú všetky výroky spoločné a čo tvorí ich *možnosť* znázorniť stavy vecí.

V tomto bode sa *Traktát* môže zdať mätúci: nejstvie všeobecná forma elementárnych výrokov (pozri [10], 5.55 a 5.5571), inými slovami, formy elementárnych výrokov nemožno vopred vytvoriť. Dôvod toho je, zdá sa, jasný: formy elementárnych výrokov závisia od foriem "objektov"; tieto objekty nemožno *predvídať*, prezrádza nám ich jedine skúsenosť (nemusíme ani prijať veľmi silnú a príťažlivú tézu M. a J. Hintikkovcov, že Wittgensteinove jednoduché objekty v *Traktáte* sú objekty Russellovej "oboznámenosti". Môžeme sa pridržiavať skromnejšieho stanoviska, podľa ktorého objekty russellovskej oboznámenosti sú "modelom" toho, čo Wittgenstein prijíma ako jednoduché objekty; ale to je iná otázka). Jediné, čo môžeme povedať, je, že *musia* existovať elementárne výroky: dokonca jedným z prvoradých cieľov *Traktátu* je ukázať *logickú* nevyhnutnosť uznania tohto faktu.

Z toho vyplýva, že russellovské označenie všeobecnosti nemožno chápať tak, ako ho chápe Russell, totiž ako spôsob označenia nových primitívnych ideí " Px vždy" a " Px niekedy" (pričom Px je výroková funkcia), a teda na rozdiel od Px , (x) Px označuje určitý výrok napriek zdanlivej nejednoznačnosti premennej " x " (pozri [5], 15); ešte neadekvátnejšia je Fregeho interpretácia tohto označenia ako funkcie prvej úrovne týkajúcej sa funkcie druhej úrovne. Mohli by sme tak skutočne pripustiť, že kvantifikované formuly hovoria (týkajú sa) o predikátoch alebo vzťahoch, ktoré sú v nich uvedené, pričom premenné spojené kvantifikátormi už skutočne viac nezasahujú do formuly. Inými slovami, teória kvantifikátorov sa teda javí ako teória *logických foriem* elementárnych výrokov.

Wittgensteinove *Denníky* [8] ukazujú, že táto otázka dlho zamestnávala ich autora; napríklad 25. októbra 1914 si poznamenáva: "Dalo by sa tiež povedať, že naše ťažkosti vyplývajú z toho, že úplne všeobecný výrok (napr. uzavreté formuly) vyzerá nezložený... zdá sa, že nemá nijakú formu, ale že je sám do seba uzavretou formou." V *Poznámkach o logike*¹ Wittgenstein presadzuje, že by sa skutočne mohlo uvažovať o tom, že výraz typu $(\exists x, y) x R y$ je jednoduchý symbol, pretože neobsahuje nijaké meno objektu, a mohol by teda byť menom *vzťahu* (pozri [8], 190). To však nie je možné: výrok možno negovať, ale nie meno; zásadnejšie, ako to presadzuje *Traktát* ([10], 4.0411), ak sa v označení všeobecnosti pokúsime eliminovať uvedenie premennej, dostaneme označenie zabúdajúce na nevyhnutnú rozmanitosť (pozri tiež *Denníky* [8] po vyššie uvedenom texte). A tak zložitost' $(\exists x, y) x R y$ sa ukáže tým, že musíme uviesť rovnako x ako y (pozri [10], 5.5261).

¹ Wittgensteinove *Poznámky o logike* z roku 1913 vyšli ako súčasť francúzskeho vydania jeho *Denníkov* (Tagebücher) 1914-1916. Pozri [8] (pozn. prekl.).

Hlavný dôvod je však filozofickej povahy: "Ako to, že *všetci* je logický koncept? ... Zdá sa, že *všetci* má bližšie k obsahu ako k forme výroku ([8], 20. januára 1915). V myšlienke všeobecnosti je istá dvojznažnosť, ktorá vyplýva z toho, že môže odkazovať práve tak na myšlienku súboru všetkých objektov, ako aj na myšlienku pravdivej konjunkcie (alebo disjunkcie): $(x)Px$ možno interpretovať takto: vlastnosť P majú *všetky* x , alebo takto: všetky výroky Pa (a je konštanta) sú pravdivé, alebo, ak chceme, konjunkcia " $Pa \& Pb \& Pc \& \dots$ " je pravdivá. V prvom prípade upadáme do "zlej" všeobecnosti typu "*všetci sú smrteľní*", zatiaľ čo v druhom prípade len určujeme hodnoty premennej. Wittgenstein na to používa Shefferov "funktor", a to nie ako logickú spojku, ale ako operáciu: ak túto operáciu vyjadríme symbolom N a symbol $\bar{\omega}$ označuje súbor hodnôt funkcie Px pre všetky hodnoty x , tak $N(\bar{\omega}) = \neg Pa \& \neg Pb \& \neg Pc \dots = \neg \exists x Px$ (pozri [10], 5.52): takto je oddelená všeobecnosť (vyjadrená čiarkou nad omegou) od pravdivostnej funkcie "&".

Takto je v znaku pre všeobecnosť jasne oddelené to, čo zodpovedá pravdivostnej funkcii, od toho, čo zodpovedá logickej forme výroku; to znamená, že logický prototyp sa určuje tak, že sa vzťahuje k súboru konštánt, ktoré možno dosadiť za premenné: "všeobecné výroky (treba tu rozumieť úplne všeobecné výroky) zdôvodňujú použitie premenných" – hovorí Wittgenstein v *Poznámkach o logike* ([8], 188). Vidíme teda, ako je kvantifikácia redukovaná na všeobecnosť, ktorú nesú premenné vo vyššie uvedenom zmysle.

Vieme, že pokiaľ ide o molekulárne výroky, situácia je iná: tieto sa môžu úplne konštruovať vopred, pretože ich získavame použitím operácie "Shefferov funktor" ("rejekcia"), ktorá sa používa aj na jej vlastné výsledky; takto sa teda ukáže, čo majú všetky (molekulárne) výroky *spoločné*, totiž to, že sú pravdivostnou funkciou elementárnych výrokov, ktoré ich tvoria. Existuje teda *všeobecná forma* výrokov, pre ktorú má Wittgenstein špeciálnu symboliku, určenú na znázornenie konštruovania jednej *formy* z druhej, ktorá odkazuje na pojem formálnej postupnosti a prostredníctvom ktorej je vyjadrené vytváranie jedných výrokových foriem z druhých (nemôžeme sa tejto otázke venovať, i keď je zaujímavá, a uspokojíme sa s odkazom na našu prácu [7], 48-50). Ak je možné dospieť k takej všeobecnej forme, je to preto, že sa predpokladá existencia základných výrokov operácie "rejekcie", aj keď nie je možné dať ich "opis", a to na základe logickej "nevyhnutnosti", ktorú podľa všetkého vyjadruje *Traktát*. V tomto zmysle by sa dalo povedať, že *Traktát* zohráva úlohu opisu týchto elementárnych výrokov (ktorý, ako sme videli, nie je možný), o ktorých je dôležité vedieť jedine to, že môžu byť pravdivé alebo nepravdivé; na tejto možnosti pravdivosti sú konštruované molekulárne výroky iba vďaka operácii "rejekcie" (táto poznámka nijako nevylučuje veľmi rozumné úvahy M. a J. Hintikkovcov, ukazujúcich, ako operácia "rejekcie" umožňuje zachovať obrazový charakter molekulárnych výrokov rovnako ako vyššie spomenutú transkripciu kvantifikátorov (pozri [7], 106-112).

Traktát sa tak ukazuje v celej svojej veľkosti, ktorá spočíva v tom, že sa pokúsil získať istotu o logickom bez akéhokoľvek odkazu na svet a iba na základe úvahy, ktorá má v tejto súvislosti cenu: že s našimi jazykovými prostriedkami môžeme *hovoriť* o svete a že pravda je *možná*. "Logika si musí vziať na starosť seba samu" – opakuje s chuťou Wittgenstein a to značí: musí byť možné ukázať *formu* spoločnú realite a jazyku, v ktorej je zachytená podstata sveta. Z tohto dôvodu bolo treba objasniť russellovský prístup k logickej "všeobecnosti", pretože táto nemá nič spoločné so všeobecnosťou empirických výrokov; ba čo viac: nemôže byť ani reči o *zdôvodňovaní* toho, že môžu byť *natoľko* všeobecné pravdy, že sa zdajú nezávislé od akejkolvek skúsenosti. Niet logických právd, je len možnosť hovoriť pravdu. "Cena", ktorú za to treba zaplatiť, je tá, že nemôže existovať "logický" výklad vzťahov, o ktorý usiluje russellovská logika.

Z francúzskeho originálu *Logique et généralité dans le Tractatus* preložila Kristína Korená

- [1] HINTIKKA, M. a J.: Investigating Wittgenstein. Londýn, B. Blackwell 1989.
- [2] RUSSELL, B.: Our Knowledge of the External World. Londýn, Allen & Unwin 1969.
- [3] RUSSELL, B.: La Philosophie de l'Atomisme Logique. Paríž, PUF 1989.
- [4] RUSSELL, B.: Principles of Mathematics. 2. vyd. Londýn, Allen & Unwin 1964.
- [5] RUSSELL, B.: Principia Mathematica. Cambridge, CUP 1970.
- [6] RUSSELL, B.: Problemes de philosophie. Paríž, Payot 1989.
- [7] SCHMITZ, F.: Wittgenstein, la philosophie et les mathématiques. Paríž, PUF 1988.
- [8] WITTGENSTEIN, L.: Carnets. Paríž, Gallimard 1971.
- [9] WITTGENSTEIN, L.: Filozofické skúmania. Bratislava, Pravda 1979.
- [10] WITTGENSTEIN, L.: Tractatus logico-philosophicus. Londýn, Routledge & Kegan Paul 1961.
- [11] WITTGENSTEIN, L.: Tractatus logico-philosophicus. Skrátene vyd. In: Antológia z diel filozofov IX. Bratislava, Pravda 1968.

ČO PÍŠU INÍ

HLBŠIA REFLEXIA VIERY V ČASOPISE VIERA A ŽIVOT

Začiatkom roku 1991 začal vychádzať na Slovensku časopis pre kresťanskú orientáciu *Viera a život* venovaný duchovnej formácii inteligencie. Usiluje sa podať solídnu orientáciu v otázkach náboženskej viery tak vo všeobecnej rovine, ako aj v konkrétnej aplikácii na súčasný život.

Z filozofického hľadiska je zaujímavá v 1. čísle štúdia Vojtecha Mikulu o sile a slabosti masového náboženstva vyzývajúca k hlbšej reflexii viery. Nájdeme tu zaujímavý portrét J. H. Newmana a P. Liperta od Jozefa Šimončiča.

Monotematické je 2. číslo. Venuje sa jezuitom na Slovensku pri príležitosti 500-ročného jubilea ich zakladateľa. Spomenieme len článok Vojtecha Mikulu o osobnosti a spiritualite Ignáca z Loyoly a článok Vendelína Jankoviča o dejinách slovenských jezuitov, v ktorom o. i. upozorňuje na to, že v spracovaní dejín Trnavskej i Košickej univerzity nie je všetko v poriadku. Dôvod vidí najmä v medzerovitom spracovaní dejín jezuitov na Slovensku.

3. číslo sa venuje otázkam rodiny, krízy manželstva. Štefan Vargaš sa zaoberá problematikou rodiny z hľadiska kresťanskej sociálnej náuky. Vojtech Mikula vidí krízu rodiny v nezdravej upriamenosti človeka na materiálne hodnoty a v strate zmyslu pre mravné hodnoty života, najmä u vyspelých národov. Časť čísla je venovaná aj rodinným hnutiam.

V ďalšom, 4. čísle prevažuje reflexia sociálnej náuky cirkvi najmä v článkoch Štefana Vargaša a Johannes Schaschinga. Religionista Ján Komorovský starostlivo dokumentuje fenomén hlasu svedomia a jeho mravnej záväznosti v starých náboženstvách Stredomoria. Augustín Maťovčík nám približuje národnú a svetonáhľadovú koncepciu Antona Augustína Baníka (1900-1978).

Vo všetkých číslach dosť absentuje moment filozofickej reflexie, ako aj konkrétnej aplikácie na pomery života na Slovensku.

Ján Letz